Katarzyna Maruszewska[1]

Kierunki emigracji w okresie transformacji systemowej

Wstęp

W związku z zachodzącymi w Polsce zmianami gospodarczo-politycznymi problematyka zagranicznych ruchów migracyjnych okazała się niezwykle aktualna i ważna. Jej rozeznanie stało się wyzwaniem dla wypracowania właściwej polityki migracyjnej, a tym samym możliwości odpowiedniej koordynacji wędrówek międzypaństwowych, koniecznej w Europie wobec postępującego procesu globalizacji. Nie bez znaczenia pozostaje również wpływ międzynarodowej mobilności przestrzennej na sytuację demograficzną w kraju, tj. tempo i kierunki przemian ludnościowych zarówno liczebnych, jak i strukturalnych.

Migracją (łac. *migratio*) ludności nazywamy złożony proces przemieszczeń przestrzennych jednostek społeczeństwa towarzyszący zawsze rozwojowi ludzkości na przestrzeni jej dziejów[2]. Migracja to ogół przemieszczeń, wynikających ze zmiany miejsca zamieszkania lub pobytu osób, które przenoszą się z miejsca pochodzenia do miejsca przeznaczenia[3]. Według kryterium zasięgu terytorialnego wyróżnia się migracje wewnętrzne (w obszarze wytyczonym przez granice administracyjne państwa) oraz zewnętrzne (poza obszar kraju) – określane jako migracje zagraniczne, międzynarodowe. Zgodnie z zaleceniami Organizacji Narodów Zjednoczonych migracje zagraniczne definiowane są jako fakt zmiany kraju głównego miejsca zamieszkania (tj. miejsca, w którym osoba spędza większość czasu) w danym okresie, zależnym od uregulowań prawnych kraju. W polskiej statystyce publicznej przyjęto podział na migracje: krótkookresowe, które oznaczają pobyt czasowy trwający od 2 do 12 miesięcy oraz długookresowe – pobyt czasowy przez co najmniej 12 miesięcy lub zamieszkanie na stałe.

---

[1] Autorka przygotowuje rozprawę doktorską pod kierunkiem prof. dr hab. Walentyny Ignatczyk.

[2] M. Latuch, *Demografia społeczno-ekonomiczna*, PWE, Warszawa 1985, s. 307.

[3] Por.: A. Jagielski, *Geografia ludności*, PWN, Warszawa 1978, s. 219.

Migracje na pobyt stały związane z trwałym osiedleniem się w innym kraju to migracje definitywne. Do migracji o charakterze niedefinitywnym zalicza się migracje na pobyt czasowy (migracje krótko- i długookresowe). Zgodnie z klasyfikacją statystyki publicznej pojęcie emigracji oraz imigracji przyjęto stosować, mając na uwadze odpowiednio wyjazdy i przyjazdy na pobyt stały lub czasowy[4].

U podstaw migracji międzypaństwowych leży wiele przyczyn. Do najważniejszych zalicza się przyczyny natury gospodarczej, społecznej i politycznej, ale również wymieniane są motywy o podłożu psychologicznym, kulturowym, religijnym oraz zdrowotnym.

Migracje to procesy, które bezpośrednio i szybko oddziałują na zmiany struktury i rozmieszczenie ludności (szybciej niż ruch naturalny: urodzenia, zgony) i stanowią istotny czynnik ilościowego oraz jakościowego rozwoju ludności[5]. W artykule uwagę skupiono na opisie zjawiska emigracji, gdyż emigracja jako forma migracji w sposób szczególny determinuje zmienność procesów demograficznych. W literaturze przedmiotu podkreśla się wpływ emigracji na generowanie strat w potencjale demograficznym kraju (poprzez m.in. niekorzystne zmiany struktury wieku ludności, spadek dzietności i skłonności do zawierania małżeństw, niestabilność rodzin)[6]. Pomimo spadku dynamiki emigracji z Polski w latach 90. XX w. zjawisko to zdecydowanie przeważało i nadal przeważa nad zjawiskiem imigracji, a tym samym przyczynia się do spadku populacji kraju. Ujemne saldo migracji zagranicznych i inne niekorzystne trendy rozwoju ludnościowego w Polsce potwierdzają zatem konieczność podejmowania problematyki emigracji[7].

Rozważania o wędrówkach międzynarodowych w okresie przemian ustrojowych i gospodarczych w kraju oparto wyłącznie na wynikach przeprowadzonego w 2002 roku Narodowego Spisu Powszechnego. Wyniki te ukazały wnikliwy obraz stanu i struktury ludności Polski, która podejmowała migracje zagraniczne do 2002 roku. W spisie uwzględniono ostatnią migrację osoby, uzyskując w ten sposób liczbę osób, które przynajmniej jednokrotnie zmieniały kraj pobytu. Tym samym nie zbadano liczby faktów migracji w okresie międzyspisowym. Spis nie objął ludności emigrującej, która definitywnie opuściła Polskę (dokonała wy-

[4] W świetle polskiego prawa pojęcia te odnoszą się wyłącznie do faktu dokonania wymeldowania i zameldowania na pobyt stały; w literaturze przedmiotu pojęcia te najczęściej łączy się z domniemaniem trwałości i nieodwracalności przemieszczeń.

[5] Por.: M. Latuch, *Demografia...*, op.cit., s. 307.

[6] Pisze o tym m.in. E. Z. Zdrojewski, *Wpływ migracji definitywnych na przyrost rzeczywisty i zmiany struktur ludności w Polsce w latach 1975–1996*, Wyd. Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2000, s. 221–297.

[7] Należy tu wspomnieć, iż okres transformacji równocześnie cechował wzmożony proces imigracji, co przed zmianami ustrojowymi nie było zjawiskiem powszechnym.

meldowania z miejsca pobytu stałego), dostarczył natomiast informacji o czasowej emigracji Polaków (krótko- i długookresowej).

1. Transformacja społeczno-gospodarcza

Zmiany polityczne, które zapoczątkowały proces transformacji, miały zasadniczy wpływ na warunki gospodarcze w Polsce. Mimo iż już pod koniec lat osiemdziesiątych wprowadzono niektóre rozwiązania liberalizujące procesy ekonomiczne, to zdecydowanie przeważały regulacje systemu nakazowo-rozdzielczego. Częściowym reformom gospodarczym nie towarzyszyły reformy o charakterze politycznym, co w rezultacie nie przeciwdziałało silnej destabilizacji wszystkich podstawowych segmentów gospodarki. Nierównowaga występowała na rynku konsumpcyjnym, zaopatrzeniowym i inwestycyjnym[8]. Dopiero po wyborach parlamentarnych w czerwcu 1989 roku możliwe stało się dokonanie zmian ustrojowych, a tym samym przejście od gospodarki centralnie zarządzanej do systemu wolnorynkowego, co z kolei wiązało się z wkroczeniem na drogę głębokich reform strukturalnych. Zmianom tym towarzyszyły oczekiwania i silne wsparcie społeczne.

Silna recesja, typowa dla krajów transformujących swą gospodarkę, została w Polsce przełamana w 1992 roku (tabela 1), podczas gdy wzrost realnych wynagrodzeń odnotowano dopiero w 1994 roku.

Tabela 1. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne w latach 1990–2002

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Produkt krajowy brutto (ceny stałe) r.p.=100	88,0	93,0	102,6	103,8	105,2	107,0	106,0	106,8	104,8	104,1	104,0	101,0	101,4
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie realne	75,6	99,7	97,3	99,7	101,7	102,8	105,5	105,9	103,3	104,7	101,0	102,5	102,4
brutto r.p.=100	–24,4	–0,3	–2,7	–0,3	+1,7	+2,8	+5,5	+5,9	+3,3	+4,7	+1,0	+2,5	+2,4
Pracujący* (mln osób)	16,5	15,8	15,4	15,1	15,3	15,5	15,8	16,2	16,2	15,9	15,5	15,0	14,7
1989=100	93,8	89,8	87,5	85,8	86,9	88,1	89,8	92,0	92,0	90,3	88,1	85,2	83,5
Bezrobotni zarejestrowani* (tys. osób)	1126	2156	2509	2890	2838	2629	2360	1826	1831	2350	2703	3115	3217
Stopa bezrobocia rejestrowanego*	6,5	12,2	14,3	16,4	16,0	14,9	13,2	10,3	10,4	13,1	15,0	17,4	18,1

* (stan na 31 XII)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: roczniki statystyczne w latach 1991–2003, GUS

[8] Por.: *Transformacja społeczno-gospodarcza w Polsce*, RCSS, Warszawa 2002, s. 6.

W latach 1994–1997 tempo wzrostu produktu krajowego brutto było bardzo wysokie, a szybko rozwijająca się polska gospodarka wpłynęła na poprawę wizerunku Polski na arenie międzynarodowej. W kolejnych latach wzrost gospodarczy uległ spowolnieniu, a po roku 2000 nastąpiło znaczne załamanie aktywności gospodarczej.

Radykalne zmiany wystąpiły również na rynku pracy. Rynkowe mechanizmy, rozwiązania instytucjonalne i formalnoprawne spowodowały, że znikły niedobory siły roboczej, w zamian pojawiły się nadwyżki podaży pracy i nienotowane wcześniej jawne bezrobocie. Równocześnie narastało bezrobocie strukturalne, jako efekt niedopasowania struktur zasobów pracy wobec wymogów rynku. Restrukturyzacja coraz częściej wymuszała zwolnienia grupowe. W otoczeniu silnej konkurencji wiele podmiotów gospodarczych funkcjonujących zarówno na rynku krajowym, jak i europejskim nie zdołało utrzymać swej działalności, co dodatkowo zwiększało skalę bezrobocia. Pogarszająca się sytuacja na rynku pracy po roku 2000 stała się najważniejszym problemem społecznym (w końcu 2002 r. bezrobocie sięgało 18,1% ludności aktywnej zawodowo).

Znamiennym skutkiem transformacji w Polsce było silne zróżnicowanie dochodów społeczeństwa[9], a także rozszerzanie się zakresu tzw. ubóstwa transformacyjnego. Jedynie w latach 1996–1997 nastąpiła znaczna poprawa sytuacji dochodowej gospodarstw domowych. Niskie płace realne oraz utrwalający się brak możliwości zarobkowania pogłębiały spadek akceptacji społecznej wobec zachodzących przemian.

Obok ekonomicznych i społecznych przesłanek na ruchliwość międzynarodową wpływała również polityka zagraniczna państwa, która z kolei podporządkowana była dążeniu do integracji ze Wspólnotami Europejskimi[10], a po utworzeniu Unii Europejskiej (UE) uzyskaniu w niej członkostwa. W 1991 roku Polska została włączona do Rady Europy oraz zawarła Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Polską a Wspólnotami Europejskimi i ich państwami członkowskimi. Tym samym zapoczątkowano wieloetapowy okres działań dostosowujących polską gospodarkę i system prawny do standardów europejskich. Istotne znaczenie w zakresie swobody przepływu osób[11] stanowi dla Polski przystąpienie do układu z Schengen[12]. Dążąc do przyjęcia pełnego dorobku prawnego z Schengen, Polska, począwszy od 1991 roku, zawarła liczne porozumienia mające na celu ujednolicenie polityki migracyjnej z UE; regulują-

[9] Ibidem, s. 23.

[10] Ibidem, s.77.

[11] Swoboda przepływu osób oznacza nieskrępowane prawo do osiedlania się, podejmowania działalności gospodarczej i pracy w dowolnym kraju członkowskim UE – jest to jedna z fundamentalnych swobód przyjęta po raz pierwszy w traktatach rzymskich (1957 r.).

[12] K. Iglicka, R. Rybicki, *Schengen – consequences for national migration policy*, Report.1, ISP 2002, s. 9.

ce m.in. stopniowe znoszenie kontroli na wspólnych granicach krajów członkowskich. Warto podkreślić, że w krajach wspólnotowych problematyka ruchów wędrówkowych podlega bardzo wielu regulacjom prawnym i ścisłej obserwacji napływu osób spoza obszaru Unii. Legalne migracje zarobkowe traktowane są jako swobodny przepływ siły roboczej, ale łączą się z licznymi standardami i procedurami. Procedury te, mimo coraz silniejszego „uwspólnotawiania", nie zawsze pozostają w zgodzie z polityką migracyjną krajów, które chronią własne rynki pracy[13].

2. Rys historyczny

Procesy migracyjne występowały w różnych okresach historii państwa polskiego ze zmiennym nasileniem. Jednak niezmiennie od wielu lat Polska była krajem z przewagą emigracji. W końcu XIX wieku miały miejsce liczne wyjazdy o podłożu ekonomicznym, których celem były kraje silnie industrializujące się. Wyjazdy te nierzadko przekształcały się w pobyty trwałe (zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych). Doświadczenia zaborów, a następnie wojen sprawiły, że przyczyny emigracji miały przede wszystkim charakter polityczny. Zarówno ucieczka przed okupantem, jak i wygnania, czy przymusowe przesiedlenia wpłynęły na znaczne nasilenie ruchów wędrówkowych. Po odzyskaniu niepodległości nadal opuszczano kraj – opóźniony gospodarczo i wyniszczony przez lata okupacji. Były to głównie wyjazdy zarobkowe, z których często do ojczyzny powracano. Z regionów południowych i południowego wschodu częściej wyjeżdżano do Ameryki, z południowego zachodu – do Niemiec, z innych zaś – do Francji i Belgii[14]. Okres II wojny światowej cechowały liczne wędrówki, ucieczki i deportacje. Po zakończeniu działań wojennych migracje z kolei pełniły ważną rolę w procesie zaludnienia obszarów Polski. Należy tu wskazać przede wszystkim obszar Ziem Zachodnich i Północnych, gdzie w latach 1945–1948 przemieszczenia miały charakter masowy i bardzo intensywny. Mimo że około 1950 roku proces wymiany ludności (tzn. wysiedlenie ludności niemieckiej i zasiedlenie ziem ludnością polską) niemal całkowicie zakończył się, to nadal mobilność przestrzenna ludności Ziem Zachodnich i Północnych pozostawała bardzo silna na tle innych regionów kraju[15]. W latach 50. i 60. nastąpiło

[13] Por.: S. Golinowska, *Popyt na pracę cudzoziemców. Polska i sąsiedzi*, IPiSS, Warszawa 2004, s. 43.

[14] S. Golinowska, *Potencjał migracyjny z Polski. Fakty i mity*, „Polityka Społeczna" 2000, nr 5–6, s. 1.

[15] Por.: M. Latuch, *Dezintegrujące i integrujące właściwości migracji...* (w:) *Demografia i społeczeństwo...*, (red.), E. Frątczak, Z. Strzelecki Warszawa 1996, s. 111.

zahamowanie wędrówek zewnętrznych – przemieszczenia kształtowały się głównie pod wpływem repatriacji Polaków z byłego ZSRR oraz wyjazdów z Polski Żydów i Niemców[16].

Kolejny okres nasilenia wyjazdów z Polski nastał w połowie lat siedemdziesiątych w wyniku liberalizacji swobód obywatelskich (pozwolenie na wyjazdy w celach turystycznych). Wykorzystując to przyzwolenie, wielu polskich obywateli podejmowało pracę krótkookresową za granicą. Ze względu na wysoką podaż siły roboczej (powojenny wyż demograficzny w fazie aktywności zawodowej) ówczesne władze chętnie zawierały umowy bilateralne dotyczące zatrudnienia Polaków za granicą. Umowy te zawierano głównie z krajami należącymi do Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej oraz niektórymi krajami arabskimi.

Wprowadzenie stanu wojennego i prześladowania ruchu opozycji w latach osiemdziesiątych wywołały kolejną falę emigracji, zwłaszcza politycznych. Dodatkowo pogłębiający się kryzys gospodarczy skłaniał do wyjazdów zarobkowych. Często w poszukiwaniu korzystniejszych warunków płacowych wyjeżdżały z Polski osoby o wysokich kwalifikacjach zawodowych (zjawisko drenażu mózgów)[17]. Jednocześnie ze strony krajów zachodnich (Niemcy, USA, Francja, Szwecja) prowadzona była polityka pewnej zachęty do pozostania[18], która sprzyjała emigracji. Charakterystyczną cechą emigracji tego okresu były zwiększone rozmiary migracji długoterminowej, prawdopodobnie w dużej mierze przekształcającej się w migrację osiedleńczą[19].

Dopiero lata dziewięćdziesiąte ukazały obok ilościowych także jakościowe zmiany w procesach migracyjnych[20]. Zjawiskiem nowym, nie występującym wcześniej na szeroką skalę w Polsce stała się imigracja (zarówno osiedleńcza, jak i czasowa). Obserwowano zwiększony napływ przede wszystkim obywateli krajów b. ZSRR i Niemiec[21], równocześnie przeobrażenia ustrojowe i społecz-

[16] J. Z. Holzer, *Demografia*, PWE, Warszawa 2003, s. 278.

[17] Por.: M. Kabaj, *Wpływ swobody przepływu osób na polski rynek pracy*, IPiSS, Warszawa 2001, s. 29.

[18] W ramach utrzymania statusu podwójnego obywatelstwa, przyznawania azylu politycznego, a także udzielania pozwoleń na pracę i pobyt okresowy. Por.: S. Golinowska, *Potencjał migracyjny...*, op.cit., s. 1.

[19] B. Sakson, *Migracje zagraniczne*, (w:) *Przemiany demograficzne...*, (red.) I. E. Kotowska, SGH, Warszawa 1999, s. 199.

[20] Zmiany dotyczyły również migracji wewnętrznych – ich dynamika uległa wyraźnemu osłabieniu, co więcej, wygasło dodatnie saldo migracji w miastach i w rezultacie w 2000 r. po raz pierwszy odnotowano odpływ netto z miast na wieś. Cechy migracji wewnętrznych, które ujawniły się w latach dziewięćdziesiątych zostały opisane w: S. Golinowska, E. Marek, A. Rajkiewicz, *Migracje wewnętrzne*, (w:) *Rozwój ekonomiczny regionów...*, (red.) S. Golinowska, IPiSS, Warszawa 1998, s. 218.

[21] Zgodnie z wynikami NSP 2002 r. wśród cudzoziemców, którzy w latach 1989–2002 osiedlili się w Polsce (34,1 tys.) najwięcej osób przybyło z Ukrainy, Rosji i Białorusi (łącznie 6,2 tys.)

no-gospodarcze wpłynęły na liczne decyzje o powrocie do Polski dawnych emigrantów, ich dzieci, a nawet wnuków[22]. Z kolei emigracja definitywna, jak wynika z bieżących rejestrów statystycznych, już w pierwszej połowie dekady uległa znacznemu osłabieniu. Brak presji politycznej oraz liberalizacja przepisów i zmiany polityki wizowej w wielu państwach przyczyniły się do zwiększenia swobody wyjazdów i przyjazdów do Polski. W efekcie zwiększyła się skala i znaczenie emigracji czasowych.

3. Emigracja okresowa

Wyniki Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań 2002 wykazały, że w momencie spisu poza granicami kraju przebywało 786,1 tys. osób mających stałe miejsce zamieszkania w Polsce. Liczba ta obejmuje emigrantów krótkookresowych (tabela 2), którzy opuścili kraj po 20 czerwca 2001 roku i przebywali za granicą dłużej niż 2 miesiące (20,3 %), jak również emigrantów długookresowych nieobecnych w kraju przez rok lub dłużej (79,7%). Wśród emigrantów czasowych stwierdzono zwiększony udział kobiet, który wyniósł 53,8% wobec udziału mężczyzn – 46,2% (w ogólnej liczbie ludności Polski wskaźniki te wyniosły odpowiednio: 51,6% i 48,4%).

Decyzje wyjazdu za granicę zdecydowanie częściej podejmowano w środowisku miejskim, niż na wsiach (odsetek emigrujących z miast wyniósł ponad 62%). W miastach również zaobserwowano silniejszą dysproporcję płci z przewagą liczebną kobiet (54,7%).

Emigrantów okresowych, którzy w 2002 roku przebywali od przynajmniej roku za granicą, ze względu na rok wyjazdu przedstawiono na wykresie 1. Wykres ten ukazuje liczne wyjazdy w początkowym okresie transformacji, jak również pod koniec lat 90. Analiza struktury przebywających na emigracji w 2002 r. wykazała, że do roku 1992 kraj opuściło niemal 40% badanych, przy czym ponad 15% (tj. 98,2 tys. osób) wyjechało przed rokiem 1989. Z kolei emigranci, którzy wyjechali po 1996 roku (ich nieobecność nie przekroczyła 5 lat) stanowili 32% zbiorowości. Najwięcej wyjazdów przypadało na rok 2000 (61,3 tys.) oraz 2001 (do czerwca kraj opuściło 32,6 tys. osób) – łącznie w tych latach wyjechało 15% emigrantów długookresowych. Wskazania te ukazują trwałość wy-

oraz z Niemiec (1,3 tys.). Znacząca jest przewaga obywateli tych krajów również wśród imigrantów okresowych.

[22] Problematyka migracji powrotnych (reemigracji) do Polski w okresie transformacji została szerzej omówiona w publikacji: *Migracje powrotne Polaków. Powroty sukcesu czy rozczarowania?*, (red.) K. Iglicka, IPiSS, Warszawa 2002.

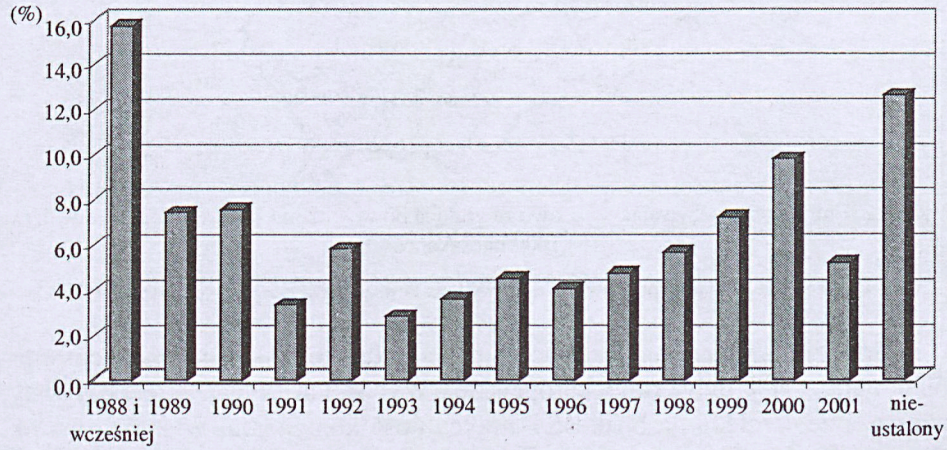
Tabela 2. Emigranci przebywający czasowo za granicą powyżej 2 miesięcy według podstawowych kategorii

Wyszczególnienie	Ogółem	Miasta	Wieś	Przebywający od 2 do 12 miesięcy	Przebywający 12 miesięcy i więcej
	w tys.				
Ogółem	**786,1**	**488,1**	**298,0**	**159,9**	**626,2**
K	423,1	267,0	156,1	82,3	340,8
M	363,0	221,1	141,9	77,6	285,4
	w % (struktura pozioma)				
Ogółem	**100,0**	**62,1**	**37,9**	**20,3**	**79,7**
K	100,0	63,1	36,9	19,4	80,6
M	100,0	60,9	39,1	21,4	78,6
	w % (struktura pionowa)				
Ogółem	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
K	53,8	54,7	52,4	51,5	54,4
M	46,2	45,3	47,6	48,5	45,6

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS

jazdów będących częścią ogólnie zwiększonej ruchliwości zewnętrznej w Polsce określonej jako tzw. pierwsza i druga fala emigracji lat 90. (część emigrujących powróciła do Polski przed 2002 rokiem, a więc nie została ujęta w badanej zbiorowości).

Emigracja czasowa dotyczyła zaledwie 0,2% ogółu ludności. Warto zauważyć, że część osób zaliczona do tej kategorii opuściła kraj kilka lub kilkanaście lat temu i nie wiąże swojej przyszłości z ewentualnością powrotu. Takie osoby de facto podjęły emigrację definitywną, jednakże w wyniku niedopełnionych formalności (brak wymeldowania z miejsca pobytu stałego) są nadal zaliczane do emigrantów długookresowych, a tym samym stanowią ludność Polski.

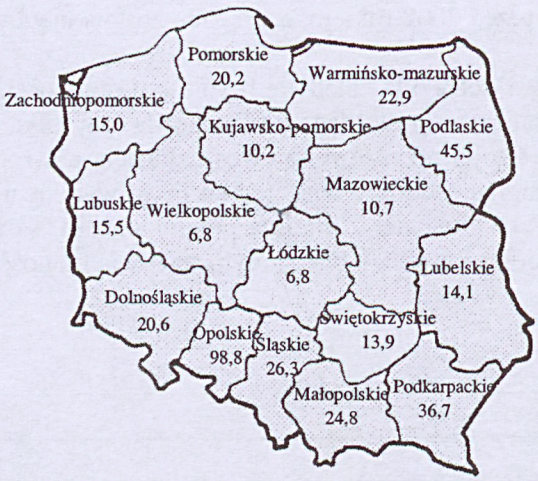

Wykres 1. Emigranci przebywający czasowo za granicą 12 miesięcy i więcej według roku wyjazdu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS

W województwach Polski międzynarodowa ruchliwość migracyjna była znacznie zróżnicowana. Natężenie oraz kierunki wyjazdów zależały nie tylko od rozwoju ekonomicznego i poziomu zurbanizowania regionów, ale przede wszystkim łączyły się z tradycjami i historyczną przeszłością ziem Polski. Spośród osób przebywających za granicą w 2002 roku najwięcej, gdyż prawie 125 tys. opuściło woj. śląskie (jest to prawie 16% wszystkich emigrantów z Polski). Bardzo liczne wyjazdy zaobserwowano również w sąsiednich województwach: opolskim (ponad 105 tys.) i małopolskim (ok. 80 tys.). Relatywnie niewiele osób pochodziło z woj. łódzkiego (niecałe 18 tys.) i woj. świętokrzyskiego (niewiele ponad 18 tys.) Najmniej Polaków opuściło woj. lubuskie (15 tys., tj. zaledwie 2% ogółu emigrujących).

Największy udział emigrantów okresowych w ogólnej liczbie mieszkańców (wykres 2) wystąpił w woj. opolskim (na 1000 mieszkańców przypadło 98,8 emigrantów). Wysoki udział wykazano w woj. podlaskim (45,5 osób emigrujących na 1000 stałych mieszkańców) i woj. podkarpackim (36,7), zaś najmniejszy wskaźnik otrzymano dla woj. wielkopolskiego i łódzkiego (po 6,8). W woj. śląskim, skąd pochodzi najwięcej emigrantów okresowych, wskaźnik ten nie był wysoki (26,3); podobnie w woj. małopolskim (24,8).

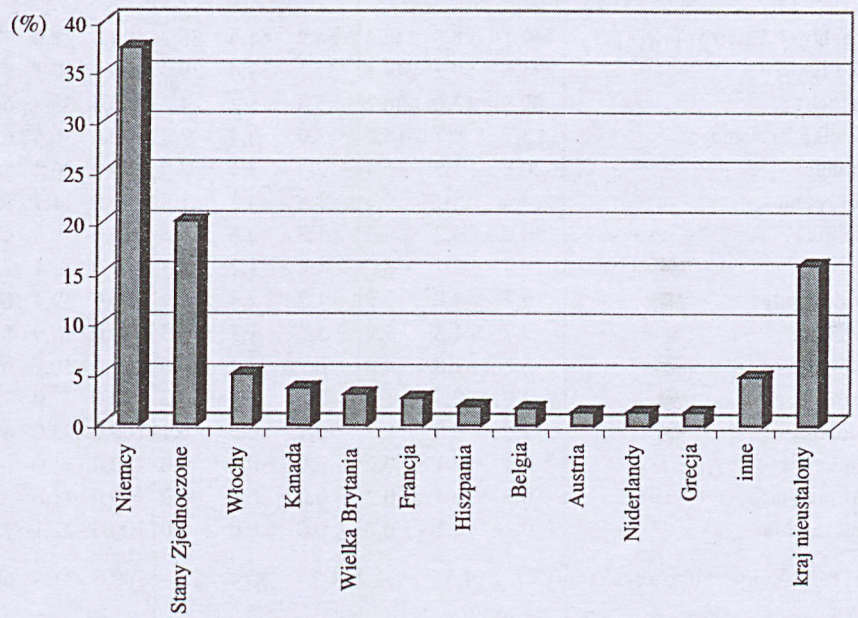
Wykres 2. Emigranci przebywający czasowo za granicą powyżej 2 miesięcy według województw (na 1000 mieszkańców)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS

Informacje uzyskane podczas spisu powszechnego wskazują, iż celem emigracji najczęściej były kraje europejskie. Wybór ten wydaje się oczywisty, zwłaszcza ze względu na bliskość i atrakcyjność kontynentu. W 2002 roku ok. 461 tys. osób przebywało czasowo za granicą Polski na terenie Europy – jest to prawie 59% ogólnej liczby Polaków czasowo przebywających na obczyźnie

(tabela 3). Wybór zdecydowanej większości (447 tys., tj. 56,9% ogółu emigrantów) dotyczył krajów Unii Europejskiej, zaś do pozostałych krajów Europy odnotowano zaledwie 14 tys. wyjazdów (1,7%).

Spośród krajów UE najczęściej wybieranym były Niemcy, gdzie przebywało ponad 294 tys. osób (tj. ok. 37% ogółu emigrujących). Zainteresowanie dotyczyło również Włoch (5,0%), następnie Wielkiej Brytanii (3,0%) i Francji (2,7%). Znaczny udział emigrantów zaobserwowano też w Hiszpanii, Belgii, Austrii, Niderlandach i Grecji (wykres 3). Państwa, poza członkowskimi, w których głównie przebywali emigranci z Polski, to Szwajcaria (0,4%) oraz Norwegia i Czechy (po 0,3%).

Wykres 3. Emigranci przebywający czasowo za granicą powyżej 2 miesięcy według kraju przebywania

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS

Dysproporcje liczebne emigrantów krótkookresowych i długookresowych w Europie i krajach UE są zbliżone (udział osób przebywających za granicą rok i dłużej w liczebności całej zbiorowości wyniósł ok. 78% wobec 22% emigrantów krótkookresowych). Relacja ta nie odbiegała od ogólnej średniej dla wszystkich emigrantów z Polski. Inaczej w krajach poza UE, gdzie zaobserwowano znacznie niższy odsetek emigrantów długookresowych (ok. 68%). Mniej liczne zbiorowości polskich emigrantów w krajach takich, jak Norwegia, Jugosławia czy Chorwacja charakteryzowały się szczególnie wysokim odsetkiem emigrantów krótkookresowych na tle Europy. Drugim kontynentem pod względem czę-

Tabela 3. Emigranci przebywający czasowo za granicą powyżej 2 miesięcy według czasu przebywania i kraju przebywania

Kraj przebywania	Razem	Krótkookresowi	Długookresowi	Razem	Krótkookresowi	Długookresowi	Razem	Krótkookresowi	Długookresowi
	w tys.			w %			w %		
Ogółem	**786,1**	**159,9**	**626,2**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**20,3**	**79,7**
w tym:									
Europa	**460,8**	**102,8**	**358,0**	**58,6**	**64,3**	**57,2**	**100,0**	**22,3**	**77,7**
w tym:									
Kraje Unii Europejskiej	**447,1**	**98,5**	**348,6**	**56,9**	**61,6**	**55,7**	**100,0**	**22,0**	**78,0**
Niemcy	294,3	50,2	244,1	37,4	31,4	39,0	100,0	17,1	82,9
Włochy	39,3	13,0	26,2	5,0	8,2	4,2	100,0	33,2	66,8
Wielka Brytania	23,7	8,7	15,0	3,0	5,4	2,4	100,0	36,6	63,4
Francja	20,8	5,5	15,4	2,7	3,4	2,5	100,0	26,2	73,8
Hiszpania	14,5	5,1	9,4	1,8	3,2	1,5	100,0	34,9	65,1
Belgia	14,0	4,2	9,7	1,8	2,6	1,6	100,0	30,3	69,7
Austria	10,7	2,7	8,0	1,4	1,7	1,3	100,0	25,1	74,9
Niderlandy	9,7	3,8	5,9	1,2	2,4	0,9	100,0	39,1	60,9
Grecja	9,7	1,8	7,9	1,2	1,1	1,3	100,0	18,9	81,1
Szwecja	5,8	1,8	4,0	0,7	1,1	0,6	100,0	30,7	69,3
Dania	2,0	0,5	1,5	0,3	0,3	0,2	100,0	27,0	73,0
Irlandia	1,5	0,8	0,7	0,2	0,5	0,1	100,0	53,0	47,0
Finlandia	0,4	0,1	0,2	0,0	0,1	0,0	100,0	31,0	69,0
Portugalia	0,3	0,1	0,2	0,0	0,1	0,0	100,0	41,8	58,2
Luksemburg	0,3	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	100,0	22,1	77,9
Pozostałe kraje europejskie	**13,7**	**4,3**	**9,4**	**1,7**	**2,7**	**1,5**	**100,0**	**31,6**	**68,4**
w tym:									
Szwajcaria	2,9	0,9	2,0	0,4	0,5	0,3	100,0	30,3	69,7
Norwegia	2,2	0,8	1,3	0,3	0,5	0,2	100,0	38,5	61,5
Czechy	2,1	0,5	1,6	0,3	0,3	0,3	100,0	22,7	77,3
Rosja	1,1	0,4	0,8	0,1	0,2	0,1	100,0	33,4	66,6
Ukraina	1,0	0,3	0,7	0,1	0,2	0,1	100,0	32,3	67,7
Islandia	0,8	0,2	0,6	0,1	0,1	0,1	100,0	27,4	72,6
Białoruś	0,5	0,2	0,3	0,1	0,1	0,1	100,0	32,2	67,8
Węgry	0,5	0,1	0,4	0,1	0,1	0,1	100,0	24,1	75,9
Jugosławia	0,5	0,2	0,2	0,1	0,1	0,0	100,0	46,7	53,3
Słowacja	0,4	0,1	0,3	0,1	0,1	0,1	100,0	20,0	80,0
Bułgaria	0,3	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	100,0	22,7	77,3
Turcja	0,2	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0	100,0	38,2	61,8
Chorwacja	0,2	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0	100,0	45,5	54,5
Litwa	0,2	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0	100,0	38,8	61,2

cd. tabela 3

Kraj przebywania	Razem	Krótkookresowi	Długookresowi	Razem	Krótkookresowi	Długookresowi	Razem	Krótkookresowi	Długookresowi
	w tys.			w %			w %		
Azja	**4,3**	**1,4**	**2,9**	**0,5**	**0,9**	**0,5**	**100,0**	**33,3**	**66,7**
w tym:									
Izrael	1,5	0,4	1,0	0,2	0,3	0,2	100,0	28,2	71,8
Japonia	0,4	0,1	0,2	0,0	0,1	0,0	100,0	36,3	63,7
Zjedn. Emiraty Arabskie	0,4	0,1	0,3	0,0	0,1	0,0	100,0	22,3	77,7
Liban	0,3	0,1	0,2	0,0	0,1	0,0	100,0	40,9	59,1
Syria	0,3	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0	100,0	46,6	53,4
Chiny	0,2	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0	100,0	44,6	55,4
Ameryka Północna i Środkowa	**187,5**	**24,4**	**163,1**	**23,9**	**15,3**	**26,0**	**100,0**	**13,0**	**87,0**
w tym:									
Stany Zjednoczone Ameryki	158,0	21,6	136,5	20,1	13,5	21,8	100,0	13,6	86,4
Kanada	29,1	2,8	26,3	3,7	1,7	4,2	100,0	9,6	90,4
Meksyk	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	100,0	19,4	80,6
Ameryka Południowa	**0,9**	**0,2**	**0,7**	**0,1**	**0,1**	**0,1**	**100,0**	**19,2**	**80,8**
w tym:									
Brazylia	0,3	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	100,0	24,5	75,5
Argentyna	0,2	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	100,0	17,3	82,7
Afryka	**2,5**	**0,5**	**2,1**	**0,3**	**0,3**	**0,3**	**100,0**	**18,3**	**81,7**
w tym:									
Republika Południ. Afryki	0,8	0,1	0,7	0,1	0,1	0,1	100,0	11,9	88,1
Libia	0,4	0,1	0,3	0,0	0,1	0,0	100,0	26,7	73,3
Egipt	0,2	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	100,0	26,5	73,5
Oceania	**5,7**	**0,8**	**5,0**	**0,7**	**0,5**	**0,8**	**100,0**	**13,7**	**86,3**
w tym:									
Australia	5,4	0,7	4,7	0,7	0,5	0,7	100,0	13,5	86,5
Nowa Zelandia	0,3	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	100,0	15,4	84,6
Kraj nieustalony	**124,3**	**29,8**	**94,5**	**15,8**	**18,6**	**15,1**	**100,0**	**24,0**	**76,0**

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS.

stości wyjazdów była Ameryka Północna i Środkowa, gdzie pozostawało na emigracji ponad 188 tys. osób (prawie 24% wszystkich emigrantów czasowych) z czego 158 tys. w Stanach Zjednoczonych i 29 tys. w Kanadzie. W Meksyku odnotowano zaledwie 0,2 tys. osób z Polski czasowo przebywających za granicą.

W Ameryce Północnej i Środkowej wykazano najwyższy spośród wszystkich kontynentów udział emigrantów długookresowych w ogólnej liczbie emigrantów czasowych (87%). Zjawisko to zaobserwowano zwłaszcza w Kanadzie, gdzie

ponad 90% badanych przebywało na emigracji przez przynajmniej rok. Zatem emigracja „za ocean" najczęściej przybierała charakter długookresowy i prawdopodobnie w znacznej mierze definitywny.

Polacy mniej chętnie wybierali Oceanię, gdzie czasowo przebywało 5,7 tys. emigrantów (0,7% całej zbiorowości), z czego 5,4 tys. w Australii oraz 0,3 tys. w Nowej Zelandii. Odległy kontynent stanowił miejsce długookresowego pobytu dla ponad 86% osób przybyłych do Oceanii z Polski.

Zaledwie 4,3 tys. osób będących w 2002 roku za granicą (0,5%) przebywało na kontynencie azjatyckim. Tu najczęściej wybieranym krajem był Izrael, gdzie liczba polskich emigrantów sięgała 1,5 tys. osób. Kolejno następowały: Japonia (0,4 tys.), Zjednoczone Emiraty Arabskie (0,4 tys.) i Liban (0,3 tys.). W krajach azjatyckich wykazano najwyższy na tle pozostałych kontynentów udział emigrantów krótkookresowych w ogólnej liczbie polskich emigrantów – ponad 1/3 badanych cechował okres pobytu krótszy niż 12 miesięcy.

Rzadziej wybieranym kierunkiem była Afryka, gdzie przebywało jedynie 2,5 tys. emigrantów (0,3% ogółu zbiorowości). Na tym kontynencie znaczne skupienie emigrantów z Polski zaobserwowano w Republice Południowej Afryki (0,8 tys.), Libii (0,4 tys.) i Egipcie (0,2 tys.). Prawie 82% emigrantów przebywających w krajach afrykańskich charakteryzowało się przynajmniej rocznym okresem czasowego pobytu.

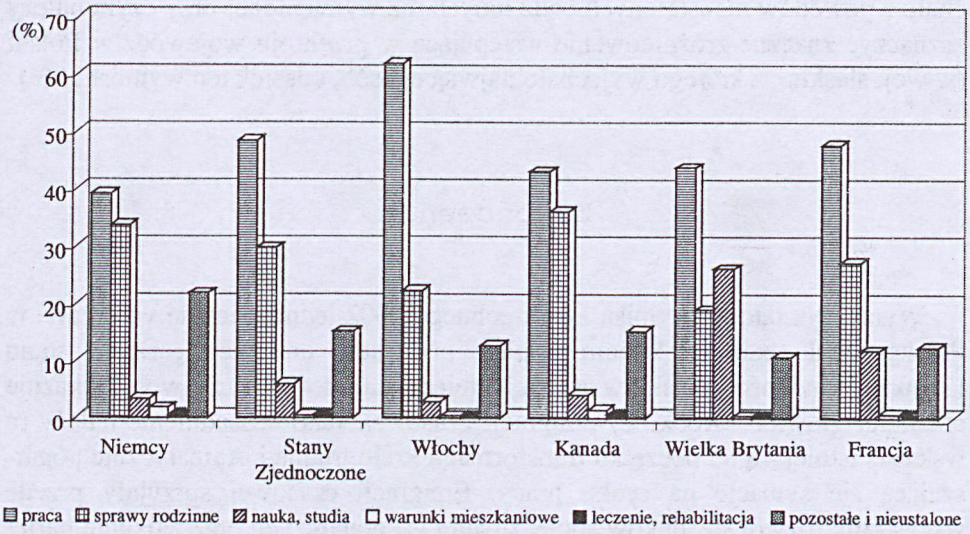
Zdecydowanie najmniej emigrantów przebywało w Ameryce Południowej – zaledwie 0,9 tys. osób (0,1% wszystkich badanych), z czego 0,3 tys. w Brazylii i 0,2 tys. w Argentynie. Dla 15,8% osób, które wyjechały z Polski i do 2002 roku nie zdecydowały się na powrót nie ustalono docelowego kraju emigracji.

Rozpoznanie głównych motywów przemieszczeń ludności jest kluczowym aspektem w badaniach nad migracjami. Ustalenie przyczyn migracji ułatwia ich kontrolowanie, przewidywanie ich rozwoju i konsekwencji, co z punktu widzenia wielu dyscyplin nauki (zwłaszcza demografii i ekonomii) jest niezwykle istotne. Wyniki spisu powszechnego wykazały, że wśród osób okresowo przebywających za granicą najwięcej podjęło decyzję o wyjeździe w celach zarobkowych (345,6 tys. osób, tj. 44,0% wszystkich badanych). Do pracy za granicą Polski najczęściej wyjeżdżano z województw: podlaskiego (58,8%), lubelskiego (56,4%), podkarpackiego (55,7%) oraz świętokrzyskiego (54,8%). Praca była powodem wyjazdu blisko połowy emigrujących ze wsi (49,0%), zaś nieco rzadziej z zamiarem podjęcia pracy opuszczano miasta (40,9%). Obserwacja typowych kierunków emigracji[23] wykazała (wykres 4), że praca zarobkowa była najczęściej wymienianym powodem wyjazdu wśród emigrujących do Włoch

[23] Identyfikację przyczyn emigracji przeprowadzono dla głównych ośrodków okresowego wychodźstwa z Polski, tj. Niemiec, Stanów Zjednoczonych, Włoch, Kanady, Wielkiej Brytanii i Francji.

(61,9%); wysoki odsetek odnotowano również dla Stanów Zjednoczonych (48,3%) oraz Francji (47,7%). Cel zarobkowy dotyczył ok. 43% emigrantów okresowych w Kanadzie i Wielkiej Brytanii, zaś dla głównego ośrodka polskiej emigracji – Niemiec udział ten wyniósł 39,1%. Warto zaznaczyć, że z każdych 10 emigrantów, którzy poszukiwali pracy za granicą średnio 6 osób przebywało w 2002 r. w krajach UE.

Drugą ze względu na częstość występowania przyczyną wyjazdu były sprawy rodzinne (235,4 tys., tj. 30,0% okresowych emigrantów). Ten pozaekonomiczny motyw wyjazdu najczęściej deklarowano w województwach: zachodniopomorskim (36,7%), lubuskim (35,9%) i opolskim (35,1%). Z głównych krajów emigracji, mając na uwadze względy rodzinne, najczęściej wyjeżdżano do Kanady (36,0%) oraz Niemiec (33,6%).

Wykres 4. Emigranci przebywający czasowo za granicą powyżej 2 miesięcy według przyczyn emigracji i kraju przebywania

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS

Okres transformacji charakteryzował się postępującym upowszechnianiem nauki za granicą. W latach 90. kontakty międzynarodowe i współpraca ośrodków edukacyjnych, w tym przede wszystkim akademickich, owocowały licznymi wyjazdami w celu podjęcia studiów czy podniesienia kwalifikacji[24]. W 2002 roku liczba emigrantów okresowych kształcących się za granicą wyniosła 41,4 tys. osób (tj. 5,3% wszystkich badanych). Wyjeżdżano najczęściej z województw: łódzkiego (11,1%), wielkopolskiego (10,4%) i mazowieckiego (9,4%).

[24] Polacy brali udział m.in. w unijnych Ramowych Programach Badań i Rozwoju Technologicznego, a także programach edukacyjnych: Leonardo Da Vinci, Sokrates, Save II.

Najliczniej wybieranymi krajami były: Niemcy, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone, podczas gdy najczęściej wśród powodów wyjazdu naukę wymieniali emigrujący do Wielkiej Brytanii (26,1%) oraz Francji (11,8%); poza głównymi ośrodkami emigracji należy tu wskazać również Japonię (18,3%), Irlandię (13,8%) oraz Szwajcarię (12,1%).

Mniej liczni emigranci opuścili kraj w poszukiwaniu dogodnych warunków mieszkaniowych – 9,5 tys. osób (tj. 1,2% wszystkich emigrantów okresowych). Najczęściej, a zarazem najliczniej z tej przyczyny opuszczano woj. opolskie (3,2%). Z powodów zdrowotnych, tj. na leczenie, rehabilitację lub ze względu na lepszy dostęp do służby zdrowia, wyjechało zaledwie 3,6 tys., osób tj. 0,5% wszystkich badanych.

Ocenia się, że w całym kraju średnio 19,2% emigrantów okresowych wyjechało z powodów nieustalonych bądź innych niż wymienione; przy czym należy zaznaczyć znaczne zróżnicowanie wstępujące w przekroju województw Polski (w woj. śląskim, z którego wyjechało najwięcej osób, odsetek ten wyniósł 35%).

Zakończenie

Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego 2002 jednoznacznie wykazały, iż Polska nadal pozostaje krajem o silnej przewadze emigracji[25]. Ocena stanu i struktury ludności Polski w aspekcie międzynarodowej ruchliwości ukazuje charakter głównie zarobkowy emigracji czasowej. Jako uzasadnienie należy tu wskazać istniejącą od początku transformacji kraju trudną i dramatycznie pogarszającą się sytuację na rynku pracy. Emigracji czasowej sprzyjały przede wszystkim: rozwój stosunków społecznych i gospodarczych oraz znikanie barier informacyjnych i komunikacyjnych. Typowe kierunki wychodźstwa można ograniczyć do dwóch najczęściej wybieranych krajów – są to: Niemcy i Stany Zjednoczone Ameryki Północnej (łącznie 57,5% wyjazdów).

Po 1990 roku Republika Federalna Niemiec zajmowała pierwsze miejsce pod względem liczby Polaków wyjeżdżających do pracy zarobkowej. Legalne zatrudnienie obywateli polskich odbywało się w formie m.in.: realizacji kontraktów o dzieło, krótkookresowej pracy sezonowej, w charakterze pracowników-gości oraz zatrudnienia przygranicznego[26]. Poprzez umowy bilateralne Niemcy

[25] Według danych NSP 2002 r. liczba imigrantów czasowo przebywających w Polsce (przez okres dłuższy niż 2 miesiące) wyniosła zaledwie 34,1 tys. wobec 786,1 tys. osób przebywających czasowo za granicą.

[26] S. Golinowska, *Rozwój ekonomiczny...*, op.cit., s. 199.

wręcz podejmowały starania o przyjazd osób chętnych do pracy. Po pewnym czasie do osób tych dołączały rodziny, co w dużej mierze wpłynęło na dynamikę procesu migracyjnego. Istotną kwestię stanowi również fakt posiadania przez wielu Polaków podwójnego obywatelstwa: polskiego i niemieckiego – wyniki spisu potwierdziły ogromną skalę tego zjawiska (63% osób z podwójnym obywatelstwem legitymowało się obywatelstwem polskim i niemieckim), co często wynikało z zawarcia mieszanego związku małżeńskiego[27]. Na nasilenie wyjazdów zarówno do Niemiec, jak i do Stanów Zjednoczonych wpływały zwłaszcza silnie rozwinięte sieci kontaktów migracyjnych tworzących kapitał społeczny[28], dający poczucie bezpieczeństwa i sprzyjający okresowym migracjom zarobkowym. Kontakty te ułatwiały realizację wyjazdu oraz adaptację w miejscu docelowym[29]. Istnienie różnego typu relacji (pracowniczych, rodzinnych, a wcześniej politycznych) może potwierdzać tworzenie się skupisk Polonii na emigracji. Należy zaznaczyć, że liczne grupy wyjezdnych pracowały bez pozwolenia na zatrudnienie. Wielu emigrantów, nie legalizując swego pobytu za granicą, podejmowało prace dorywcze w szarej strefie[30] i nierzadko ulegało procesom marginalizacji. Zatrudnianiu „na czarno" sprzyjał popyt na pracę Polaków – często cenioną za jakość i konkurencyjną pod względem kosztu. Ponadto rozwinęły się usługi profesjonalnego pośrednictwa w zatrudnianiu nielegalnym za granicą, co znacznie ułatwiało decyzję o migracji[31]. Do znaczących krajów polskiej emigracji należy również dodać: Kanadę oraz Włochy, Wielką Brytanię i Francję.

Z makroekonomicznego punktu widzenia zjawisko mobilności przestrzennej dla transformującej się gospodarki polskiej stało się przede wszystkim narzędziem łagodzącym sytuację na rynku pracy. W pewnym stopniu wpłynęło na odciążenie finansów publicznych na skutek niewypłacania różnego typu zasiłków i świadczeń, z kolei środki finansowe zarobione za granicą, a wydane w kraju, wpływały na wzrost popytu inwestycyjnego i konsumpcyjnego. Niekorzystnymi skutkami migracji mogły okazać się straty w zasobach siły roboczej (niedobory w przekroju określonych kwalifikacji na rynkach lokalnych), jak

[27] Por.: E. Jaroszewska, *Małżeństwa polsko-niemieckie w RFN*, „Polityka Społeczna" 2000, nr 5–6, s. 19.

[28] Por.: A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, Working Papers, ISS UW, „Prace Migracyjne" 2003 nr 49, s. 65.

[29] Na adaptację w krajach Europy Zach. wpływał także przekazywany z pokolenia na pokolenie stereotyp narodowy Polaka. Potwierdzają to wyniki badań socjologicznych nad postrzeganiem Polaków w krajach Unii Europejskiej, omówione w publikacji: *Obraz Polski i Polaków w Europie*, (red.) L. Kolarska-Bobińska, IPiSS, Warszawa 2003.

[30] Por.: S. Golinowska, E. Marek, A. Rajkiewicz, *Procesy migracyjne w Polsce w latach 1990–1995*, (w:) *Rozwój ekonomiczny regionów...*, (red.) S. Golinowska, IPiSS, Warszawa 1998, s. 203.

[31] S. Golinowska, *Potencjał migracyjny z Polski...*, op.cit., s. 1.

również zaburzenia w ruchu naturalnym ludności[32]. Warto podkreślić, że długookresowe migracje skutkują zakłóceniami społeczno-demograficznymi w postaci ubytku potencjału demograficznego (wyjazdy kobiet w wieku rozrodczym, dzieci), jak również naruszenia faz rozwojowych rodziny (rodziny niepełne, rozwody, powtórne małżeństwa)[33]. W latach 90. nastąpiły pozytywne zmiany charakteru emigracji czasowych Polaków – zwiększyła się skala krótkoterminowych emigracji zarobkowych, a zmniejszyła się skala migracji długoterminowych, ponadto zmieniła się struktura zawodowa osób wyjeżdżających – zwiększył się odsetek osób o niskim poziomie kwalifikacji, a zmniejszył z wyższym[34].

Oceniając zaobserwowane prawidłowości procesów migracyjnych, można stwierdzić, że wybór kierunku docelowego emigracji dotyczy najczęściej kraju postrzeganego jako bardziej rozwinięty gospodarczo, potencjalnie dającego możliwość podniesienia statusu materialnego czy społecznego własnego i rodziny. Potwierdza to zainteresowanie Polaków krajami Europy Zachodniej, zwłaszcza krajami Unii Europejskiej. Siłą napędzającą mobilność transgraniczną jest tu przede wszystkim terytorialna dywersyfikacja wynagrodzeń.

W badaniach nad migracjami ze względu na interdyscyplinarność zagadnienia proponowano wiele różnorodnych koncepcji wyjaśniających przepływy międzypaństwowe. Warto wskazać na sformułowane przez E. Lee ramy koncepcyjne dla opisu i analiz migracji, znane jako „hipoteza czynników wypychających i przyciągających" (push-pull factors hypothesis)[35]. Opierając się na podstawach teorii, łatwo dowieść, że w Polsce od wielu lat dominują czynniki wypychające (wpływające na decyzje o wyjeździe) aniżeli czynniki przyciągające (zainteresowanie Polską jako docelowym krajem osiedlenia się jest relatywnie niewielkie). Rozwój kraju i integracja z UE może odwrócić w przyszłości tę prawidłowość, o ile zwiększy się znacząco atrakcyjność gospodarcza kraju. Na przyszłe ruchy migracyjne wpłynie również fakt spełnienia wielu wymogów obecnie stawianych Polsce przez inne państwa wspólnotowe, co z kolei zagwarantuje pełną swobodę przepływu osób[36] i dostępność rynków pracy w obrębie państw unijnych. O sile przyciągania obcych zasobów migracyjnych w obszarze Unii Europejskiej świadczy fakt, iż we wszystkich państwach członkowskich w latach 90. niemal corocznie obserwowano dodatnie saldo migracji zagranicznych,

[32] Podkreśla się wpływ ujemnego salda migracji zagranicznych na sukcesywny spadek populacji kraju – z bieżących rejestrów wynika, że w latach 1989–2001 na stałe z Polski wyemigrowało 293,1 tys. osób wobec 84,1 tys. przybyłych; w efekcie ujemne saldo migracji zagranicznych na pobyt stały przewyższało niewielki i corocznie malejący przyrost naturalny.

[33] Por.: M. Latuch, *Współczesna emigracja Polaków...*, SGH, Warszawa 1996, s. 92.

[34] Por.: E. Jaźwińska, W. Łukowski, M. Okólski, *Przyczyny i konsekwencje emigracji z Polski*, Working Papers , ISS UW, „Prace Migracyjne" 1997 nr 7, s. 39 i 56.

[35] M. Okólski, *Demografia*, Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2004, s. 232.

[36] Por.: M. Kabaj, *Wpływ swobody...*, op.cit., s. 7.

przy czym większość imigrantów dotychczas pochodziła z krajów nieposiadających członkostwa w UE (m.in. Turcji, Maroka, Algierii)[37]. Chcąc wykorzystać pozytywne konsekwencje procesów migracyjnych w przyszłości nie wyklucza się liberalizacji polityki admisyjnej w niektórych krajach unijnych wobec spodziewanego deficytu ludzi młodych, aktywnych zawodowo[38].

Migracje zagraniczne ze względu na wieloaspektowy charakter są zagadnieniem niezwykle ciekawym. Zmiany geopolityczne i postępująca globalizacja niejako wymuszają poznanie mechanizmów stymulujących procesy migracyjne. Warunkiem powodzenia wszelkich w tym zakresie przedsięwzięć badawczych i analitycznych jest doskonalenie źródeł pozyskiwania informacji, a także współpraca środowisk naukowych i decyzyjnych w kraju.

Bibliografia

Głąbicka, K., *O polskiej polityce migracyjnej*, „Polityka Społeczna" 1995, nr 3

Golinowska, S., *Potencjał migracyjny z Polski. Fakty i mity*, „Polityka Społeczna" 2000, nr 5–6

Golinowska, S., *Popyt na pracę cudzoziemców. Polska i sąsiedzi*, IPiSS, Warszawa 2004

Górny A., Kaczmarczyk P., *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, Working Papers, ISS UW, „Prace Migracyjne" 2003, nr 49

Holzer, J. Z., *Demografia*, PWE, Warszawa 2003

Iglicka, K., *Unijny wymiar bezpieczeństwa z perspektywy migracji międzynarodowych i dylematów wielokulturowości*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, Raporty i Analizy, 2004 nr 10

Iglicka, K., Rybicki, R., *Schengen – consequences for national migration policy*, Report 1, ISP, Warszawa 2002

International Migration Statistics in the Mediterranean Countries, Eurostat Working Papers, Theme 3/1998/E/No12

Jagielski, A., *Geografia ludności*, PWN, Warszawa 1978

Jacukowicz, Z., *Popyt na pracę w warunkach globalizacji*, (w:) *Rynek pracy w Polsce na progu XXI wieku*, (red.) R. Horodeński, C. Sadowska-Snarska, IPiSS, Białystok–Warszawa 2003

Jaroszewska, E., *Małżeństwa polsko-niemieckie w RFN*, „Polityka Społeczna" 2000, nr 5–6

Jaźwińska E., Łukowski W., Okólski M., *Przyczyny i konsekwencje emigracji z Polski*, Working Papers, ISS UW, „Prace Migracyjne" 1997, nr 7

Kabaj, M., *Wpływ swobody przepływu osób na polski rynek pracy*, IPiSS, Warszawa 2001

Kryńska, E., *Dylematy polskiego rynku pracy*, IPiSS, Warszawa 2001

Latuch, M., *Demografia społeczno-ekonomiczna*, PWE, Warszawa 1985

[37] *International Migration Statistics...*, Eurostat Working Papers, Theme 3/1998/E/No12, s. 18.

[38] *Migration keeps the EU population growing*, Statistics in focus, Eurostat, Theme 3–7/2002, s. 3; *Why do people migrate*? Statistics in focus, Eurostat, Theme 3–1/2001, s. 1.

Latuch, M., *Dezintegrujące i integrujące właściwości migracji ludności Ziem Zachodnich i Północnych*, (w:) *Demografia i społeczeństwo Ziem Zachodnich i Północnych 1945–1995. Próba bilansu*, (red.) E. Frątczak, Z. Strzelecki, Warszawa 1996

Latuch, M., *Współczesna emigracja Polaków: aspekty demograficzne i społeczno-ekonomiczne zewnętrznego procesu migracyjnego ludności Polski lat osiemdziesiątych XX wieku*, SGH, Warszawa 1996

Marek, E., *Zatrudnienie Polaków za granicą. Praca cudzoziemców w Polsce*, IPiSS, Warszawa 2001

Migracje powrotne Polaków. Powroty sukcesu czy rozczarowania?, (red.) K. Iglicka, IPiSS, Warszawa 2002.

Migration keeps the EU population growing, Statistics in focus, Eurostat, Theme 3–7/2002

Obraz Polski i Polaków w Europie, (red.) L. Kolarska-Bobińska, IPiSS, Warszawa 2003

Okólski, M., *Demografia*, Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2004

Praca i polityka społeczna wobec wyzwań integracji, (red.) B. Balcerzak-Paradowska, IPiSS, Warszawa 2003

Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego, (red.) I. E. Kotowska, SGH, Warszawa 1999

Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne, (red.) S. Golinowska, IPiSS, Warszawa 1998

Swobodny przepływ pracowników w kontekście wejścia Polski do Unii Europejskiej, (red.) A. Stępniak, Wyd. Idea Press, Gdańsk 2001

Transformacja społeczno-gospodarcza w Polsce, RCSS, Warszawa 2002

Why do people migrate? Statistics in focus, Eurostat, Theme 3–1/2001

Zdrojewski E. Z., *Wpływ migracji definitywnych na przyrost rzeczywisty i zmiany struktur ludności w Polsce w latach 1975–1996*, Wyd. Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2000

Centrum Stosunków Międzynarodowych (www.csm.org.pl)

European Commission (www.europa.eu.int)

International Organization for Migration (www.iom.int)

Polska Statystyka Publiczna (www.stat.gov.pl)

Środkowoeuropejskie Forum Badań Migracyjnych (www.cefmr.pan.pl)

Świat Polonii (www.wspolnota-polska.org.pl)

Katarzyna Maruszewska

Directions of emigration during systemic transformation

Summary

Systemic transformation in Poland initiated profound transformations in the social, economic and political life. As a consequence these changes influenced the course of demographic processes, including international spatial mobility. A detailed description of the phenomenon of foreign

migrations of the Polish people became possible only after the National Census was conducted in 2002 and its results were available.

The considerations prove that the nineties were characterized by domination of emigration from Poland. The quantitative and qualitative analysis of temporary emigration showed domination of the migration routes consolidated from the post-war times, mainly to West European countries and the USA. Reasons for emigration were first of all to earn money although family reasons were also mentioned frequently. The paper shows considerable differentiation of external mobility in Poland's voivodships for the year 2002. Particular intensity of periodical emigration was observed in southern voivodships with a strong predominance of Opolskie and Podkarpackie as well as in North-Eastern voivodships especially in Podlaskie.

It should be underlined that the analysis only outlines the phenomenon of emigration. Due to the complexity of migration processes, a profound assessment of the directions of international migrations in Poland requires further studies on the problem of emigration and immigration.

Część II